

İSTANBUL VE ANADOLU'DAN SINIF PROFİLLERİ

Turgut ÇILGIN¹

YAYIN TANITIMI

BORATAV, Korkut (2004). *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, İmge Kitabevi, ISBN: 9755334149, 169s.

Korkut Boratav, bu eserinde 1978-1988 yılları arasında Türkiye gelir dağılımındaki makroekonomik değişimin, mikro ekonomik boyutlarda işçi, memur ve köylülerin emek gücünü nasıl etkilediğini ve iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinlerinin alanlarına girerek disiplinler arası yansımalarının ne şekilde olduğunu çözümlmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın temelini, İstanbul'da Pendik, Kartal, Eyüp ve Bayrampaşa ilçelerindeki 800 hane ve 3498 kişiyle, Anadolu'da ise 19 köyde 845 hane ve 4525 kişiyle yapılan anketler oluşturmuştur. Kitap beş bölümden oluşmaktadır. İstanbul anketi verilerine göre 3498 kişinin arasında 245 emekli, 131 öğrenci ve 975 çalışan bulunmaktadır. Çalışanların % 83'ü erkek, %16'sı kadındır. Çalışmada belli bir grubun belli bir özelliğinin genel ortalamadan ne kadar saptığını anlamak için genel ortalama oranı (G/O) kullanılmıştır. G/O oranı hem gruplar arası karşılaştırmalara hem de her hangi bir grubun genel ortalama ile karşılaştırılmasına imkân vermektedir. +1'in üzerindeki oranlar, söz konusu değişkenin belli bir değer bakımından o grubun genel ortalamasının üstünde yer aldığını ifade etmektedir.

Çalışmada, İstanbul semtlerinde ve Anadolu köylerinde yaşayanların sınıf profilleri çıkarılarak, yakın dönemin Türkiye tarihine damgasını vurmuş bazı vakalarının, bu sınıfları nasıl bir yapısal, davranışsal ve ideolojik değişime soktuğu ve ne şekillerde farklılaşmaya, benzeşmeye ve sınıflar arası geçişlere neden olduğu araştırılmıştır. Araştırmada, toplumsal sınıfları birbirinden ayıran özellikler, bu toplum sınıflarının kendine has özellikleri, sınıflar arası geçişlerin ve profillerin zaman içerisindeki yönü, sınıfsal konumlarıyla bağlantıları araştırılan süreçleri oluşturan değişkenler ve bu bağlantıların toplumunun geçmişi ve geleceği hakkındaki anlayışımızı nasıl zenginleştirdiği gibi konular yer almaktadır.

Araştırmada kullanılan anketler, uluslararası bir araştırma projesi kapsamında yapılmış anketlerdir. Kitap, bu anket bulgularının yorumlanması sonucu oluşturulmuştur. Kitap ilk başlarda tümevarımsal bir metodolojik görüntü verse de, kavramsal çerçeve ile ampirik malzeme arasında köprü kurma çabasına binaen çok zor bir metodolojik çabayı gerektirmiştir. Bu çerçevede, toplumsal sınıflardan oluşan bir bağımsız açıklayıcı değişkenler kümesi ile açıklanması beklenen olgu ve süreçlerin dönüşümünden oluşan bir bağımlı değişkenler kümesini inşa etmek ve bunu yaparken anket verileri ile kuramdan türeyen kavramsal çerçeve arasında uygun bir yaklaşım noktası bulmak oldukça ince ve zor bir çalışma metodolojisidir.

Boratav çalışmasında, sınıfsal çözümlenmeler yaparken, sınıf tanımlamalarının ve bu tanımlamalarla ilişkili ampirik ölçüt ve göstergelerin geliştirilmesinde, kuram, kavramsal çerçeve, ampirik malzeme ve istatistiksel bilgiler arasında köprülerin kurulmasına gayret etmiştir. Toplumsal sınıf gruplamasından hareketle ele alınan sorunların çözümlenmeye çalışılması toplumu anlama bakımın iyi bir yöntem olmuştur. Ana sınıflandırmanın yanı sıra, toplumsal sınıflardan türeyen alt gruplandırmalar da yapılmıştır. Çalışmada ilk etapta kentsel ve kırsal sınıf ve alt grupların tanımlamaları yapılarak devamında bu grupların anketlerde ortaya çıkan sosyoekonomik özellikleri saptanmıştır. Bunu yaparken bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri tespit ederek hareket edilmiştir. Daha sonra, kent ve kırsal gruplar arasındaki sınıf değiştirme olgusu araştırılarak kuşaklar arası ve kuşak içi dikey sosyal hareketlilik açısından göstergeler inşa edilmiştir. Bir dizi bağımlı değişkeni açıklamak için açıklayıcı değişkenlerden

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Turgut Çılğın, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, 205221021@kocaeli.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-1629-9759.

faydalanılmıştır. Sosyal sınıf aidiyeti, incelenen nüfusun sınıflandırılmasında kullanılan ana ölçüttür.

Toplumsal dinamikleri açıklamak için, maddeci tarih görüşünün, sınıf bakış açısına dayalı yaklaşımının üstünlüğüne inandığı için, Boratav, bu araştırmasında sınıf kuramını kullanmıştır. Bu yaklaşımda, toplumsal sınıflar artı değere el koyma yönünden ayrışmaktadır. Çalışmada yapılan sınıflama ile maddeci tarih görüşünün soyut gruplaması arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu ayrışan toplumsal taraflar, karşıtlık ilişkileri sergilemektedir. Artı değerlerin yeniden dağıtım süreci, belli sınıfların alt gruplarını oluşturmaktadır.

Bu araştırma, kent ve köy emekçilerinin gelir düzeylerini düşüren bir bölüşüm sürecinin hüküm sürdüğü 1980'li yılların sonlarında planlanmıştır. Çalışmada yer alan anketlerin temel sorunsalı, bölüşüm dinamiklerinin olumsuz etkilerine ve değişen ekonomik koşullara karşı, kentli ve köylü emekçi ailelerin mikro düzeyde hangi tür savunma ve uyum mekanizmalarını geliştirebildiklerini tespit edebilmektir. Bu çerçevede iş koşullarında, üretim süreçlerinde ve emek kullanım biçimlerinde görülen dönüşümler, göç olgusu ve tüketim ve tasarruf ve yatırım biçimlerindeki değişimler incelenmiştir. Bu anlamda anketlerden çıkan sendikalaşma, sosyal güvenlik, hane reislerinin ikinci iş yapma/yapmama durumu, kadınların hane içinde veya dışında çalışma süreçleriyle ilgili olarak kent ve köy anketlerinin sonuçları yorumlanmıştır. Bununla beraber, tarım ekonomisinin üretim ve pazarlama kanallarındaki değişimlere dair saptamalarda bulunulmuştur.

Korkut Boratav çalışmasında, anket bulgularından hareketle kuramsal sınıf analizine imkân verecek bir gruplama yapmıştır. Böylece sınıf, grup, tabaka kategorilerini inşa etmiştir. Kent nüfusu için yaş, doğum yeri, babanın sınıfsal konumu, iş kolu, çalışan sayısı, kamu/özel sektör iş yeri gibi alternatif açıklayıcı değişkenler kullanılmıştır. Anket bilgilerinin büyük bir bölümü hane reisinden derlenen bilgilere dayanmaktadır. Kapitalist bir ortamda temel ve ilk sınıfsal ayırım doğal olarak sermaye ve işgücü arasında belirmektedir. Yazar da bu hareket noktasında başlayarak anket sorularından hareketle ilk sınıfsal ayırımı ücretliler/maaşlılar ve işverenler olarak yapmıştır. Bu ayırmada sermayeyi temsilen 1 veya 2 işçi çalıştıranlara küçük burjuvazi, 3 veya daha fazla işçi çalıştıranlara ise orta-büyük burjuvazi şeklinde alt gruplandırılmaya gidilmiştir. Kendi hesabına çalışanlar sınıfı ara bir sınıf olarak sınıflanmıştır. Bu ara sınıf farklı 3 alt grubu içermektedir. Bunlar; küçük esnaflar ve zanaatkarlar, marjinal enformel işler yapanlar ve doktor, avukat, muhasebeciler gibi nitelikli ancak orta halli serbest meslek sahipleridir. Ücretliler/maaşlılar ise 4 alt gruba ayrılmıştır. Bunlar, yüksek nitelikliler, beyaz yakalılar, mavi yakalılar ve niteliksiz hizmet işçileridir. Anket sonucunda ücretlilere ek olarak emekliler ve işsizler olarak iki grup daha oluşmuştur.

Elde edilen bulgular İstanbul semtlerinde taşralı ve köylü niteliklerin ağır bastığını göstermektedir. Hane reislerinin % 85'i İstanbul dışından, % 45'i köylerde doğmuş, % 40'ının köyde tarlası bulunmaktadır. Taşra doğumluların % 21'i İstanbul'a son 10 yıl içinde gelmiştir. Bu veri 1980'lerde yaşanan fiyat şoklarının etkisiyle köyden kente göç sürecinin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Sonuçlardan, emeklileri çıktığımızda, kent/metropol doğumlu olanların daha fazla mavi yakalı ve orta-büyük işveren/burjuvazi kesiminde yer aldıkları görülmüştür. Köylü olanların ise daha çok niteliksiz işçi ve işsiz grubunda yer aldığı görülmektedir.

Diğer taraftan, çalışmada, kırsal kesimdeki haneler üretim araçlarının mülkiyeti, hanenin aile üyeleri dışında işçi çalıştırıp çalıştırmadığı ve hanenin toprağını kiraya verip vermediği şeklinde 3 ana sınıfa ayrılmıştır. Köy anketinde böylece her hanede istihdam edilen aile dışı yabancı emek, hane içi emek, haneden ihraç edilen emek gibi veriler elde edilmiştir. Bu ana ölçütler ışığında kırsal kesim ile ilgili kapitalist çiftçi, zengin çiftçi, zengin köylü, orta köylü, küçük köylü, yoksul köylü, tarım işçisi ve rantiyeye şeklinde 8 farklı alt sınıflandırma oluşturulmuştur. Kırsal anketin verilerine göre orta, küçük ve yoksul köylü oranı % 62 olarak tespit edilmiştir. Sadece yoksul köylü grubunun oranı % 32'dir. Kapitalist ve zengin çiftçilerin oranı ise %11,5 olmuştur. Kırsal nüfusun % 21,7'sinin tarım dışı işlerle uğraştığı görülmektedir. Bu verilere göre kırsal bölgelerde yavaş yavaş tarımdan kopmaların ve kent ekonomisi ile karışık bir ilişkiler

ağının başladığı görülmektedir. Hayvancılık noktasında hayvanı olmayan köylülerin oranı küçük köylü grubunda %17, zengin köylü grubunda %23, tarım işçisinde % 51 ve rantıye grubunda ise % 47 olduğu görülmektedir.

Çalışma sonuçlarına bakıldığında, köy ve kent arasındaki ilişkilerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Köyde oturup kentte ev sahibi olanlar ile kentte çalışıp köyde ev ve tarla sahibi olanlar karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Köy ve kent sınıfları arasındaki hareketlilik detaylıca incelenmiştir. Daha önce belirlenen kırsal nüfusa dair sınıflar arasında dikey ve yatay sosyal hareketlilik ile kentsel nüfus ve kırsal nüfus arasındaki sosyal hareketlilikler yorumlanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber, kent ortamında ve kırsal kuşaklar arasında sosyal ve sınıfsal hareketlilikler de araştırılmıştır. Yazar, sınıflar arası ve kuşaklar arası hareketliliğe dair araştırma sonuçlarını sosyoekonomik, siyasi ve felsefi açıdan değerlendirmiştir. Sonuçlardan kapitalist çiftçi, zengin çiftçi, küçük köylü, yoksul köylü ve tarım işçisi gruplarının büyük oranda kuşaklar arası hareketliliğe kapalı olduğu görülmektedir. Bununla beraber, bu grupların kendi içsel türeme değerlerinin ise yüksek olduğu görülmektedir.

Çalışmada, eğitim düzeyi farklılıkları incelenirken kentsel ve kırsal nüfusa dair, okuryazar olma ve resmi eğitim sistemi içerisinde ulaşılan son aşama şeklinde iki gösterge kullanılmıştır. Eğitim düzeyi hem refah göstergesi hem de sınıf atlamanın bir yolu olarak değerlendirilmektedir. Eğitim düzeyi ile birlikte yaş, hane reisinin sınıfsal konumu, sınıfsal köken ve kentleşme derecesi açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu şekilde kırsal ve kentsel bulgular karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Çıkan sonuçlara göre, eğitimden yoksun kalan insanların oranı kırsal nüfusta %26 ve kentsel nüfusta %14 olarak gerçekleşmiştir. Kırsal nüfusun eğitimden yoksun kalma oranının kent nüfusunun neredeyse iki katı olduğu görülmektedir. Hem kent hem de kırsal nüfusta eğitim düzeyini belirleyen en önemli etkenin yaş olduğu görülmüştür. Herhangi bir eğitim düzeyine girmesi mümkün olmayan yaş grupları bu sayısal analizin dışında tutulmuştur. Genç kuşaklardan yaşlılara doğru gidildikçe eğitim düzeyinin düştüğü tespit edilmiştir. Çıkan sonuçlara göre, Cumhuriyetin ilk dönemlerine rastlayan yaşlı grubun üniversite eğitim oranı bir sonraki dönemin nüfusuna göre daha yüksektir. 1980'lerin ekonomik koşullarına denk gelen en genç kent ve kır nüfus kuşağının eğitim düzeyi daha düşük çıkmıştır.

Sosyal sınıf aidiyetinin erkek ve kadın eğitim düzeyini belirlediği görülmüştür. Kent nüfusunda ücretlilerin küçük burjuvazi ve esnaf kesiminden daha iyi eğitim aldıkları görülmektedir. Kırsal kesimde ise üst sınıflarda eğitim düzeyinin yüksek alt sınıflarda ise düşük olduğu gözlenmiştir. Babaları kırsal sınıflardan ve hizmet işçilerinden oluşanların, babaları mavi yakalı olanlara göre daha dezavantajlı bir konumda oldukları görülmüştür. Genel anlamda metropollerden kırsal kesime doğru gidildikçe eğitim düzeyinin düşüklüğü ve kentli nüfus ile köylü nüfus arasında eğitim yönünden özellikle kadınlar ve erkekler arasında büyük farkların olduğu gözlerden kaçmamıştır. 1980'li yılların yoksulların aleyhine olan gelir dağılımına yol açan neoliberal politikalarının en genç kentli ve köylü nüfusun eğitim düzeyi üzerinde büyük rol oynadığı görülmektedir.

Araştırmada, sağlık sorunlarının incelenmesi için sağlık hizmetlerinden yararlanma dereceleri ve doğrudan doğruya sağlık durumu şeklinde iki tür gösterge kullanılmıştır. Araştırmada sağlık sorunlarıyla ilgili bu iki göstergeye dair sorular kadınlara yöneltilmiştir. İstanbul ve kırsal nüfusun sağlık hizmetlerinden yararlanma ve sağlık durumları arasındaki farklılaşmaları sınıf ve yaş gibi iki açıklayıcı değişken kullanılarak irdelenmiştir. Sonuçlardan sosyal sigortalı olmanın sağlıkla ilgili göstergeleri olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Sigortasızlık oranı en yüksek olan işsizler ve marjinal esnaflar sağlık göstergeleri en düşük olan sınıflardır. Ortaya çıkan sonuçlardan sağlık sisteminde önerilmekte olan serbest piyasacı neoliberal çözümlerin getirebileceği tehlikeler konusunda da bazı işaretlere rastlanmaktadır. Kır ve kent nüfusu arasında sağlıkla ilgili göstergelerden, kırsal nüfusun istisnalar dışında sosyal güvenlik sisteminin dışında kaldığı görülmektedir.

Çalışmada ayrıca kent ve kırsal nüfusun bazı kültürel özellikleri ve konut sorununa dair özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. İki gruba dair gazete okuma, kültürel etkinliklere katılım, köy dışına çıkma ve tatil yapma ile ilgili göstergeler saptanmıştır. Kendi konutuna sahip olan,

kira geliri elde eden, kooperatife üye olan şekilde veya eskiden kooperatif üyesi olmuş olanlar şeklinde kent nüfusunun konut sahibi olma oranları araştırılmıştır. Araştırmada İstanbul'da hane reislerinin % 60'ının kendi konutuna sahip olduğu görülmüştür. Kendi konutuna sahip olanların da o konutun imar durumu üzerinden arsa durumları ve buna bağlı olarak rant özellikleri incelenmiştir.

Ücretli/maaşlı grupların çalışma koşulları saptanırken iki tür gösterge üzerinden hareket edilmiştir:

- 1- Hane reisi iş kazası geçirdi mi? Geçirdiyse kaç defa?
- 2- İş yasalarınca öngörülen fazla mesai ve ücretli izin ne derece uygulanıyor?

Son sorunun yanıtı için ise iki alt soru hazırlanmıştır:

- 1- Yıllık izin süresine sayılmaksızın acil durumlarda günlük izin alınabiliyor mu?
- 2- Ücretli çalışanın fazla mesai ücreti almadan yasal mesai süresi dışında çalıştığı durumlar oluyor mu?

Elde edilen verilerden, işverenin günlük izinler konusunda işçiye tolerans göstermediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ek olarak çalışılan fazla mesailere ücret ödenmediği sonucuna da ulaşılmaktadır. Neoliberal serbest piyasa ekonomisinin kuralsızlaştırmalarına bağlı olarak, iş kazalarını ve ilgili mevzuatların, işverenlerin yani sermayenin işine geldiği doğrultuda uygulandığı, ilkel bir sömürü düzeninin varlığı müşahede edilmektedir.

Ortaya çıkan verilere bakıldığında, 1980'li yılların olumsuz ekonomik koşulları neticesinde, köylü ailelerin üyelerinin bir bölümü hem köyden kente doğru, hem de tarımdan başka mesleklere doğru dış hareketlilik göstermektedir. Bu tür bir hareketlilik neticesinde aile üyelerinin, köy içinde tarım dışı faaliyetlere, köy içinde ücretli işçiliklere, köy dışında geçici/mevsimlik işlere ve kent ekonomisine yöneldikleri görülmüştür. Bu tür bir emek hareketliliği sadece köylüleri değil, sosyal hiyerarşinin büyük bir bölümünü etkilemektedir. 1980'li yılların neoliberal döneminde meydana gelen köylerden kentlere göç süreci, 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de yüne olan ihtiyaçtan dolayı tarımsal arazilerin otlaklara dönüştürüldüğü, köylülerin kentlere göçmek zorunda bırakıldığı ve böylece hem yün hem de bu yünün işlenmesinde kullanılacak işgücünün sağlandığı çitleme politikasını akla getirmektedir.

Boratav'ın bu çalışmasında ayrıca, İstanbul'daki kentli ve Anadolu'daki köylü ailelere dair, tüketim, dayanıklı tüketim malları sahipliği, borçlanma, tasarruf biçimleri, yatırım biçimleri ve üretim araçları mülkiyetinde değişimler gibi değişkenler incelenmiştir. Kent ve köy nüfusunun bu değişkenlere göre genel ortalamaları (G/O) arasındaki farklar, sınıflar itibarıyla dağılımlar ve yakın geçmişte gözlenen değişkenler ele alınmıştır.

Diğer taraftan, yapılan anketler, ideolojik tavırların ve siyasi davranışların açıklanmasında bireylerin sınıf konumlarının rolünün ne olduğunu ve sınıf aidiyetinin dışında ne gibi etkilerin ideolojik ve siyasi tavırların farklılaşmasına yol açtığına dair bulguları içermektedir. Türkiye toplumu üzerindeki, makro gözlemlerden hareketle ulaşılan yargılar, yani sınıfsal çözümlerinin artan önemine ilişkin çıkarımlar, bu kitabın ana temasını oluşturan sınıfsal konumun makro düzeyde hane halkı düzeyinde incelenmesinden elde edilen sonuçlardan bağımsızdır. Bu çalışmanın amacının, toplumsal çözümlerinde sınıfsal konumların önem taşıyıp taşımadığını pozitivist bir yöntemle sadece ampirik bir biçimde sınamak olmadığı görülmektedir. İncelenen alanlarda, konularda, değişkenlerde bireyin veya hanenin sınıfsal konumunun son derece önemli açıklayıcı etken olduğu görülmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular, sınıfsal konumun rolünü arka plana atsaydı bile toplumsal sınıfların sosyoekonomik süreçlerin içinde oynadığı rol inkâr edilemez düzeyde bariz bir şekilde görülmektedir. Bu açıdan sınıf yapısının önemi hem makro hem de mikro açıdan bakıldığında yadsınamaz bir gerçeklik olarak ortadadır.

Korkut Boratav tarafından yapılan bu çalışma, yapıldığı dönemin gerek şehir gerekse kırsal kesimdeki sınıfsal yapılarını, bu sınıfsal yapıların sosyoekonomik özelliklerini, sınıflar arası hareketliliği, şehir - köy arası hareketliliği, dönemin ekonomik ve siyasi yapısının sınıflara olan etkilerini inceleyerek birçok değişik ama birbiriyle ilişkili, birbirini etkileyen, tetikleyen konularda değerli veriler sunmaktadır. Çalışma, neoliberalizmin Türkiye’de kuralsızlaştırmalara başladığı bir dönemin sosyoekonomik panoramasını orijinal bir metodoloji ile sunması yönünden çok değerlidir. 2020 yılından itibaren başlayan pandemi ve günümüzde devam eden Rusya-Ukrayna savaşı gibi küresel gelişmelerin, 80’li 90’lı yıllardaki neoliberal saldırıların yol açtığına benzer özellikte dönüşümlere sebep olacağı ve ancak bu defa kentlerden köylere bir göç olacağı tahmin edilmektedir. Böylesi bir durum düşünülduğünde, tüm dinamikler tekrar değişeceğinden, önümüzdeki bu yeni döneme dair, “İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri” gibi bir çalışmanın yapılarak kentlerden köylere tersine göçün tüm yönleriyle tahlil edilmesinin Korkut Boratav’ın bu çalışmasının tamamlayıcısı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

BORATAV. K. (2004). *İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.